

SZEMLE

A VÁLTOZÁS LEHETŐSÉGEI

A Simon Smith szerkesztette könyvet Smith mellett egy brit (Myant), illetve többnyire cseh és szlovák kutatók jegyzik, akik első kézből – akár az átmenet politikai szereplőjeként, mint Mikulás Huba – rendelkeznek tapasztalatokkal az átalakuló Csehország és Szlovákia utóbbi 20–30 évének történetéről. A könyv kapcsán célszerű Csehországról és Szlovákiáról beszélnünk, hiszen a kötet párhuzamosságra törekszik, a rendszerváltás utáni időszak még közösen abszolválta éveinek említése során is. Így végig az a benyomásunk, mintha két, egymástól független, önálló ország lokális közösségeiről, az 1989-et követő tíz év nehézségeivel való megküzdési stratégiáiról olvasnánk.

A szerkesztő bevezető és összefoglaló írása nyolc tanulmányt foglal keretbe, amelyek három téma köré épülnek. Az első három tanulmány kapcsolódik az országos politikához, az átmenetben részt vevő országos szereplőkhöz. Elsőként Martin Myant mutatja be, mennyiben tér el a „két Vaclav” (Klaus, előbb pénzügyminiszter majd miniszterelnök, jelenlegi köztársasági elnök, valamint Havel, az első cseh köztársasági elnök) civil társadalom értelmezése, és kettejük vitájának milyen, máig ható következményeit láthatjuk Csehország politikájában. Ezt követi Smith a két, átmenetet domináló szervezet, a cseh Polgári Fórum (*Občanské Fórum-OF*) és a szlovák Nyilvánosság az Erőszak ellen (*Verejnosť proti násilíu – NPT*) helyi, települési, körzeti működését reprezentáló írása és Huba leíró tanulmánya a Szlovák Természetvédő és Tájképvédelmi Szövetség átalakulásáról.

A kötet ötödik és hatodik tanulmánya két szlovák és két cseh elektronikai eszközöket gyártó üzem életébe, a munkások és vezeték viszonyába a munkás érdekérvényesítés és szakszervezet helyzetébe nyújt betekintést (Čambáliková, Kroupa – Mansfeldová). Az utolsó három tanulmány (az összefoglaló előtt) érdekes példákat mutat be a helyi – ez esetben települési – közösségek változásmenedzselési képességeiről.

Ahogy fentebb említettem, bár a kötet alcímében Csehszlovákia is helyet kap, egyetlen tanulmányban találkozunk cseh és szlovák példákkal egyszerre (Smith). Azonban ebben is a párhuzamos leírás és nem az összehasonlítás jellemző. Mindössze egyetlen helyen említi, hogy 1989 előtt az NPT és a Polgári Fórum indulása idején a szlovák települések kapcsolata gyakran erősebb volt Prágával, mint Pozsonnyal. A tanulmányok hasonlóan nélkülözik a nemzetközi kitekintő jeleget, utalást például a lengyel vagy magyar eseményekre. Ez csupán azért sajnálatos, mert bár az átmenet szereplőinek és folyamatainak megvan az egyedi sajátossága, mégis találkozunk hasonlóságokkal: a környezetvédő mozgalom szerepe a szocialista diktatúra lazításában, vagy az egységesnek tűnő demokratikus mozgalmak, az OF és NPT frakciókra, különböző politikai szervezetekre szakadása – igaz, nem az első, hanem a második, 1992-es választások idején (Myant, Smith) – vagy az 1989 előtt civilként működő közszereplők átvándorlása az országos politikába (Huba).

A kötet fő célja a helyi közösségek stratégiáinak, változásainak bemutatása. Az elemzés alanya mindig valamilyen formális egység vagy egységek. Így helyi közösségként települések politikai szereplői és lakossága, üzemek munkásai, körzetek jelennek meg. A tanulmányokat az az implicit kérdés fogja össze, hogy mitől függ az átmenet sikere. A sikert jellemzően az jelenti, ha egy közösség önállóan képes szembenézni a problémákkal, polgárai aktívak, felelősséget éreznek a közösségért és személyesen is hajlandóak részt venni a problémák megoldásában. A legtöbb tanulmány így összehasonlító, sikeres és sikertelen eseteket mutat be, majd megpróbálja általánosítani a tapasztalatokat.

Smith tanulmánya az OF és NPT szerepéről, valamint a két üzemi munkásság körében végzett felmérés eredményeit bemutató tanulmány erősen leíró jellegű, kevésbé hangsúlyos az általános érvényű következtetések megfogalmazása, összefüggések megvilágítása. Smith azt vizsgálja, mitől függ, milyen szerepet tölt be a helyi OF és NPT a települések fejlődésben. Pozitív és nega-

tív scenáriókat határoz meg. A pozitív eset szerint a helyi szervezet valamilyen potenciállal rendelkezik arra, hogy az átalakulás motorja legyen, képes társadalmi és kulturális tőkét felhalmozni a maga és a közösség számára, és így hozzájárul a demokratikus átalakuláshoz. A negatív verzió megvalósulása esetén a helyi szervezetek inspirálta akciókat, a kollektív cselekvés formáit bizonyos részérdekek mentén szerveződő csoportok sajátítják ki, a helyi közéletben bezáródás következik be, és kompetitív légkör alakul ki, amely a helyi közélet széteséséhez vezethet.

Azt, hogy melyik eshetőség valósult meg, Smith szerint elsősorban azon múlt, hogy a helyi csoport milyen hálózati szereplőként működött: a lokális hálózatban összekötő, közvetítő, vagy információsgát szerepet töltött be, utóbbi esetben egy kis létszámú elitnek kedvező helyzetet teremtve. Ennek illusztrációjaként mutat be egy szlovák esetet és őt (két pozitív, két negatív és egy vegyes) esettanulmányt a Polgári Fórum működéséről.

Monika Čambáliková, illetve Aleš Kroupa és Zdenka Mansfeldová tanulmányai a *The Quality of Workers Life* című nemzetközi összehasonlító vizsgálat két hullámának (1995 és 2000) eredményeit ismerteti. Čambáliková a két szlovákiai üzemből végzett kutatás kapcsán a munkások identitását vizsgálja. Arról számol be, hogy míg 1995-ben mind a szakszervezettől, mind a menedzsmenttől távolságot tartottak, attól különálló entitásként határozták meg magukat, az ezredfordulóra kettős identitás alakult ki. A munkavállalók többsége mind a menedzsmenttel, mind a szakszervezettel azonosulni tud, az elégedettség jelentősen nőtt a munka szinte minden területén (munkatársakkal, vezetőikkel való kapcsolat, munkaterhelés, jóléti szolgáltatások stb.) Úgy vélik, hogy bizonyos területeken a menedzsment (munkabiztonság), míg más területeken a szakszervezet és a menedzsment együttesen (bérek), és van, ahol a szakszervezet (szociális biztonság) képviseli jól érdekeiket.

A második szerzőpáros ugyanezen kutatás csehországi adatbázisát elemzi. Legfontosabb megállapításuk, hogy 2000-re a munkamódszer változott; kisebb, egymástól független csoportokban dolgoznak a munkások, ami növeli a szolidaritást, azonban gyengíti a szakszervezetet, mivel a munkások úgy érzik, műszakvezetőiknek kevesebb képesek kommunikálni saját, csoportspecifikus igényeiket. Ez persze arra is lehetőséget ad a menedzsmentnek, hogy eltérő munkafeltételeket alakítson ki, és kedvezőbb megállapodásokat kössön, mintha a szakszervezettel tárgyalna.

Vajdová, Slosiarik és Vašečka tanulmánya egyaránt településeket hasonlít össze. Vajdová és Slosiarik a helyi politikához való viszonyt, a részvételt vizsgálja, míg Vašečka az átmenet során jelentkező problémákkal megküzdés folyamatát és sikerességét. Mindhárom tanulmány hasonló konklúziót von le, bár eltérő terminusokban. Az átmenet sikere elsősorban kulturális kérdés. Azaz attól függ, hogy milyen megküzdési stratégiák, hálózatok, alakultak ki már az átmenetet megelőzően az adott településen.

Vajdová tanulmánya egyszerűen szól a helyi elitek és helyi politika, valamint az állampolgári részvétel lehetőségének témaköréről. Előbbiben megállapítja, hogy 1998 után a helyi politika a lokális közöség koncepciójára épül. Drasztikusan csökken (23 százalék a korábbi 63 százalékkal szemben) azon képviselőtestületi tagok aránya, akik valamely pártnak a képviselői. A polgármester és képviselők szerint a helyi közélet nem politikai ügy, amelyben értékek ütköznek, hanem pragmatikus folyamat, amelynek igényeket és szükségleteket kell kielégítenie. Az, hogy egy település polgárai mennyire érdeklődnek a közügyek iránt értékrendjük (átmenettel kapcsolatos attitűdök, politikai értékek) és kontrollérzetük függvénye. Azaz amennyiben úgy érzik, képesek irányítani maguk körül az eseményeket, azokra befolyással lenni, nagyobb részvéttelre számíthat az adott település.

Slosiarik tanulmányának legnagyobb erénye, hogy bevezeti és tisztességesen operacionalizálja a civil potenciál fogalmát, amely szerinte nagy befolyással bír arra, meghatározza, hogy milyen mértékben válik demokratikussá egy település.

A civil potenciál hat elemből áll össze: 1) értékrend, 2) demokratikus potenciál (elköteleződés az emberi, állampolgári, szociális jogok mellett), 3) az állampolgárok információkezelési képessége (informáltság), 4) jogtudatosság, 5) a helyi közügyekben, a problémák megoldásában való részvétel, 6) a különböző (politikai és civil) szervezetekben való részvétel.

A problémákkal (például a növekvő munkanélküliség, etnikai konfliktusok vagy egy település érdekeivel összeegyeztethetetlen kormányzati elképzelés) való megküzdés több típusát azonosítja Imrich Vašečka. A kiválasztott négy településről szóló esettanulmányban bemutatja, ezek hogyan reagáltak a 90-es évek elején jelentkező veszélyekre. A négy település közül kettő-kettő hasonló adottságokkal rendelkezik, (méretét, elhelyezkedését, problémáit tekintve) mégis más és más stratégiákat választottak. Ez nem a probléma típusán múlt, hanem a település, illetve lakói ál-

tal folytatott, „sajátos cselekvésmódok folytatóságosságán” (p. 203), azaz azon, hogy kellett-e s képes volt-e változtatni az adott közösség korábban kialakított viselkedési stratégiáin.

A szerkesztő bevezető tanulmányában a civil társadalom és a modernizáció elméleteinek ágyaz meg, azonban a tanulmányokban csupán „nyomokban találkozunk” explicit a civil társadalom terminusaival. Nem ez okozza azonban a hiányérzetet, hanem a teoretikus keret hiánya, vagy ha van is ilyen, akkor a civil társadalom értelmezésének problémái. Néhány tanulmány esetében (pl. Slosiarik), nem teljesen érthető, hogy milyen elképzelés mentén tekinti civilnek a helyi döntéshozókat, míg például az elektronikai ipar munkásaival foglalkozó tanulmányok esetén az eredmények a participáció vagy a civil társadalom elméletben való elhelyezésért kiáltanak.

Másrészt, bár egyetlen mondatban utal rá a szerkesztő (p. 13), kifejezetten marad a kötetben végighúzó, Castoriadis által felvetett látnos kérdés: Hogyan változtatható meg a gyakorlat, érték- és intézményrendszer, ha azokra úgy tekintünk, mint a társadalom tagjai által konstruált „elképzelte intézményekre”, amelyek ugyanakkor meghatározzák a cselekvők gyakorlatait, értékrendjét, és ha egy társadalom tagjai csupán azt a társadalmat képesek konstruálni, amelyben maguk is élnek, azaz amely „létrehozta őket”?

Miközben a könyvben többször jelenik meg a konklúzió, miszerint a változást megelőzően rendelkezésre álló különböző potenciálok és (humán és kulturális) erőforrások határozzák meg az átmenet sikerét, arra, hogy ezek hogyan hoznak létre új struktúrákat, érzésem szerint nem, vagy kismértékben ad választ a kötet.

A bemutatott esettanulmányok feltétlen érdeme azonban a módszertani gazdagság. Általános a kötetben, hogy több közvélemény-kutatásra, vagy más survey típusú vizsgálatra, valamint interjú vizsgálatok eredményeire és esettanulmányokra hivatkoznak. A kötet olvasása során átfogó képet kaphatunk a cseh és szlovák átmenet kulcsfolyamatairól és fontosabb szereplőiről.

(Smith, Simon [ed]: *Local Communities and Post-Communist Transformation: Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*. Routledge Courzon, 2003, London. p. 223.)

Gerő Márton

EGYENLŐTLENSÉGVÁLTOZÁS(OK) A KELETI BLOKKBAN

Térségünkben a gazdaság a rendszerváltással nem egyik napról a másikra alakult át, hanem minimum bő egy évtizedig folyamatos strukturális változásoknak lehettünk tanúi és részesei. A tervezettségű gazdaságra való átállás a társadalmi berendezkedést alapjaiban változtatta meg.

Minden posztoszocialista ország más feltételekkel indult neki az átalakulásnak: más volt a szerepük a KGST-n belüli munkamegosztásnak köszönhetően, de eleve eltérő adottságokkal és más történelmi hagyományokkal, illetve háttérrel rendelkeztek, ráadásul az országok különböző gazdasági átalakulásban választott utakat tekintve is.

A volt keleti blokk országainak összehasonlítása kétségtelenül a későbbiekben is alkalmazható tanulsággal szolgál, segít elhelyezni az egyes átmeneti folyamatokat a regionális térben. Az összehasonlítás egyik legalkalmasabbnak tűnő kerete az egyes társadalmakon belüli egyenlőtlenségek alakulásának összehasonlítása. Erre tesz kísérletet az *Egyenlőtlenség és társadalmi struktúra az átalakulás éveiben* c. kötet.

A kötetet az ENSZ Egyetem Világgazdasági Fejlesztési Kutatóintézete (UNU WIDER) adta ki. Ez az ENSZ Egyetem első kutatóintézete, 1984-ben alapították Helsinkiben, és azóta a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek kérdésével foglalkozik. Célja a világ legszegényebb embereit érintő strukturális változások vizsgálata multidiszciplináris módszerek segítségével. Policy-elemzéseket végeznek a megalapozott, méltányos és fenntartható fejlődés elősegítése érdekében, tudósokat, kormányzati munkatársat képeznek a gazdasági és szociális policy-alkotás területén. Jelen könyv egy eddig 28 kötetet számláló sorozatban jelent meg.

A kötet szerkesztője neves közgazdász (a Világbank tanácsadója volt Kirgizisztánban 1997–1998-ban), kétségtelenül alaposan ismeri a témát. A kötet azt a kérdést járja körül, mekkora a szerepe az egyenlőtlenségeknek az elit és a középosztály kialakulásában, valamint a szegénység növekedésében a régióban. A kelet-közép-európai átalakulás folyamán a társadalmi egyenlőtlenségek kisebb mértékben nőttek, mint Oroszországban és a FÁK tagállamaiban, ahol a lakosság nagymértékű elszegényedése volt tapasztalható egy nagyon gazdag és befolyásos elit kialakulásával egy időben. A szerzők szerint haté-

konyabb állami újraelosztásra van szükség, hogy enyhíteni és csökkenteni lehessen a szegénységet. A társadalmi kohézió nem hagyható figyelmen kívül. Ez semmiképpen sem azt jelenti, hogy az átalakulás előtti univerzális ellátórendszeret kell visszaállítani, hisz ez nem finanszírozható hosszú távon Nyugat-Európában sem, hanem azt kell elérni, hogy a szegények minél inkább részt tudjanak venni a döntésekben, befogadó intézmények kialakításával, és egy erős középosztály kialakulását kell segíteni. Ez a második gondolat az egész kötetben áthúzódik, a szerzők ebben látják a demokratikus intézmények kulcsát.

Timo Piirainen, a Helsinki Egyetem professzora, tanulmányában részletesen kifejti a könyv elméleti keretét. A strukturális megközelítés elméleti kiindulópontja a Weber-féle státuscsoport- és osztályfogalom. A helyzetmeghatározás része, hogy nem volt mindenki egyenlő a szocializmusban sem minden ideológia ellenére, azonban az egyenlőtlenségek nem a jövedelemben, hanem a szolgáltatásokhoz és javakhoz való hozzáférésben testesültek meg. Az átalakulás folyamán a jövedelem a társadalom rétegződésének meghatározó tényezőjévé lép elő, és fontos strukturáló elem lesz a privatizációval átalakuló tulajdonszerkezeten túl. A szerző szerint az átalakulás folyamán az életlehetőségeket meghatározó tényezők értéke megváltozik, többek között sokkal fontosabb lesz a képzettség és a szakmai tapasztalat. A foglalkozásszerkezet és az ehhez köthető presztízs átalakul, a munkanélküliség és a bérelmaradások fontos hatással vannak. A státuscsoportok jelentős részben a weberi értelemben vett társadalmi osztályokká alakulnak át – ezeket veszik sorra a kötet második részének tanulmányai.

Vladimir Gimpelson, a Moszkvai Gazdasági Főiskola Munkaerőpiaci Kutatóközpontjának vezetője, a munkaerőpiac strukturális változásait tekinti át, vizsgálja, hogyan hat egymásra a munkaerőpiac és a társadalmi rétegződés. A munkanélküliségen túl két új, nálunk ritkábban elemzett jelenséggel foglalkozik részletesen: az alulfoglalkoztatottsággal és a bérelmaradásokkal, amelyek a munkanélküliségen túl súlyos problémák töltünk keletre, különösen a FÁK tagállamaiban.

Szelényi Iván és Christin Glass tanulmánya egy öt országban felvett kérdőíves kutatáson nyugszik, s arra keresi a választ, hogy mennyire maradtak meg öt évvel később pozíciójukban azok, akik 1988-ban az elit tagjai voltak. A szerzők először az elit átalakulásával kapcsolatos legismertebb elméleteket tesztelik az adatokon, bemutatva azok előnyeit és hátrányait, majd saját elméletüket fo-

galmazzák meg. Az alábbi 3 + 1 elmélettel foglalja közli a tanulmány:

(a) *a politikai kapitalizmus tézise*, amely szerint a korábbi politikai nomenklatúra átmentette hatalmát az új rendszerbe, s ily módon elérte, hogy a köztulajdon magántulajdonába kerüljön,

(b) *a piaci átmenet elmélete*, amely szerint a régi elit a rendszerváltás után, a piaci körülmények megteremtése során elveszítette hatalmát, s helyét egy felemelkedő réteg vette át, amely korábban többnyire a második gazdaságban alapozta meg helyzetét,

(c) *a technokrata menedzser elit elmélet (vagy a technokrata kontinuitás elmélete)*, amelynek értelmében nem az egész kommunista nomenklatúrának sikerült megőriznie a hatalmát, csupán a technokrata, menedzser típusú részének, amelyet egyesek – találoán – kleptokratúrának is neveznek,

(d) és végül a szerzők saját, *posztkommunista menedzser-kapitalizmus elmélete*, amely nem tagadja, hogy az átalakulás során megjelent egy új magántulajdonos réteg, illetve azt sem, hogy a nomenklatúra egy részének sikerült megmaradnia pozíciójában. Ellenzi viszont az előző három elmélet szerinte leegyszerűsítő, monokauzális magyarázatait, a folyamatot jóval komplexebbnek látják, állításuk szerint a politikai tőke hasznos lehet a bekerüléshez az új elitbe, de ugyanez vonatkozik a kulturális és a társadalmi tőkére is.

Megállapításait Szelényiék sajnos nem öszszegzik egy táblázatban, és így nagyon nehezen követhető az írás. A tanulmányban nincsen arra utalás, hogy az 1988-as elit mekkora része nem volt már tagja az elitnek 1993-ban.

Lengyel György és Róbert Péter tanulmányának fő kérdése az, hogy hogyan definiálható a tér-ségben egy középosztály, és annak mik a legfőbb jellemzői. Az átalakulásban a középosztálynak tulajdonított szerep miatt ez egy politikailag erősen terhelt kérdés. Nem beszélnek új középosztályról (hiszen az már a „régiről”), hanem inkább a tipikusan középosztálybeli foglalkozási csoportok jövedelmi szintjét és annak távolságát az alsóbb osztályoktól nézik. Az átalakulást alkalmazott definíció szerint autonómiával rendelkező csoportokról van szó, akik kiemelt helyet foglalnak el a foglalkozásszerkezetben, és tipikusan nem fizikai munkát végeznek, amelyhez magas bizalmi szintre van szükség. Ezen a középosztályon belül két csoportot különböztetnek meg: a vállalkozókat és a szolgáltató munkát végzőket. Az átalakulás egyik tétje ennek az osztálynak a kialakulása és stabilizálódása – az adatok összességében efelé mutatnak.

Az alsóosztállyal és a szegénységgel foglalkozó tanulmány fő kérdése, hogy mi az oka a szegénységnek, és kialakulóban van-e egy szegénységkultúra. Alastair McAuley, az Essexi Egyetem professzora kétféle szegénységet különböztet meg: az átmeneti jellegűt, amelyet valamilyen súlyos csapás, például természeti vagy társadalmi katasztrófa okoz, illetve a strukturális szegénységet. A gazdasági-társadalmi átalakulás mindenképpen együtt jár mindkét típusú szegénység megjelenésével, bármilyen indikátorral mérjük is azt. A szerző szerint a szegénységet inkább relatív deprivációként kell értelmezni, amely kifejezetten egyes csoportokat sújt, így a kisebbségeket, a nagycsaládosokat, a gyerekeiket egyedül nevelő anyákat és a kisnyugdíjasokat. A kérdés az, hogy a második típusú szegénység mennyire elterjedt, és mennyire termeli újra önmagát, vagyis milyen mértékben alakult ki egy szegénységkultúra, amiből szinte lehetetlen kitörni. Erre 2003-ban nem lehetett még egyértelműen válaszolni.

A kötet második felében országelmzéseket olvashatunk. Itt nagyon hiányzik egy alapos bevezető, amelyben a szerkesztő megindokolja, miért ezeket az országokat választották. Az elemzésekben nincsen pontosan leírva, hogy hol helyezkednek el az országok az átalakulási folyamatokban, leginkább azt jelzik csupán, hogy mitől különlegesebbek. Továbbá a tanulmányok nem alkotnak sem szerkezetükben, sem a tárgyalt kérdésekben egységet.

A blokkban elsőként szereplő Oroszországról készült tanulmány egy kis csalódás, mivel az ország az összehasonlító elemzésekben mindig mint kivétel jelent meg, így ez az írás nagyon kevés újat ad a kötet első felének olvasása után.

A kelet-közép-európai térségből két ország-tanulmány van a kötetben. Alapos és érdekesítő mindkettő: a lengyel tanulmány, Jaroslaw Gorniak, a Jagello Egyetem szociológia professzorának tollából, illetve a cseh elemzés, melyet Jiri Vecernik, a Cseh Akadémia Szociológia Intézetének tagja írt. Mindkét tanulmány sok és kifejezetten érdekes adatot mutat be, és alaposan körbejár számos kérdést, ráadásul sokkal finomabb elemzésekkel, mint a többi tanulmány.

A további országelmzéseket olvasva kifejezetten érdekes az üzbég és a kirgiz példa: Közép-Európában ritkán kerül terítékre, hogy ezek az államok is hasonló gazdasági átalakulási folyamat részesei, mint a mi térségünk. Nagyon sokat segít a történelmi áttekintés a tanulmányok elején, és érezhető, hogy a kirgiz írás szerzője, egyben a kötet szerkesztője ennek a térségnek a szakértő-

je. Szerzőtársa George Heinrich, a luxemburgi Pénzügyminisztérium munkatársa, az üzbég tanulmányt pedig Robert Pomfret, az Adelaide-i Egyetem professzora jegyzi.

Érthetetlen módon a délkelet-európai térség kimaradt az országelemzésekből és a Balti-térséget szinte meg sem említi a könyv. A belaruszlátszatreformok mindképpen egy elretentő példa prototípusát képviselik, de ez is leginkább csak az említés szintjén jelenik meg.

A kiadó honlapján található ígéretekkel ellentétben az országelemzésekkel véget ér a kötet és igazi policy-ajánlások nincsenek benne. Inkább a globális és összehasonlító elemzés nyújthat ihletet és információt az olvasónak és a döntéshozóknak arra vonatkozóan, hogy az egyes stratégiai döntési helyzetekben milyen lehetőségek vannak, és ezek milyen következményekkel járnak, bár a régióban ezek a döntések javarészt megszülettek már.

(Michalev, Vladimir [ed]: *Inequality and Social Structure during the Transition*. Palgrave Macmillan, 2003, Hampshire. p. 313.)

Herman Zita

LÁTHATÁRON EGY „REJTŐZKÖDŐ” DISZCIPLÍNA?

A Macmillan Kiadó gondozásában 2006-ban Londonban megjelent *Learning, Working and Living. Mapping the Terrain of Working Life Learning* című tanulmánykötet elméleti kontextusba ágyazva mutatja be a felnőttképzési kutatások dinamikusan fejlődő irányzatait a szervezeti tanulás (*organizational learning*) és a munkahelyi tanulás (*workplace learning*) témakörében.

A „rejtőzködő” jelző az ismertető címében arra utal, hogy bár a nemzetközi szakirodalomban már az 1950-es és 1960-as évektől kezdve kutatott téma a szervezeti valamint a munkahelyi tanulás, hazánkban csak az elmúlt tíz-tizenöt évben került előtérbe e diszciplína kutatása.

A bevezetőben a kötet szerkesztői Zygmunt Bauman modernitás elméletét (*liquid modernity*) tárják elénk, amely segít megérteni azt a nagy volumenű változást, amely az elmúlt évtizedekben a világ minden tájára beköszöntött: a globalizáció jelenségét, a globális falu (*global village*) kialakul-

lását, az információs technológiák terjedését és a gazdasági intézmények egyre növekvő szerepét. *Bauman* elmélete rávilágít a világ gyors átalakulásának folyamatára. Ebben a folyamatban a szervezeteknek, illetve a munkahelyeknek is fontos szerep jut, hiszen a gyors változások megkövetelik tőlük, hogy egyben tanulási környezetként, tanulási színtérként is funkcionáljanak.

Arnold J. Toynbee brit történészét követve a munkahelyi tanulást *válaszként* (*response*) is értelmezhetjük a tudás alapú társadalom (*knowledge society*) és a tudás alapú gazdaság (*knowledge economy*) által generált *kihívásokra* (*challenge*). A válaszadást nem kizárólag a tudás alapú társadalom és gazdaság kényszeríti ki, a változásokban fontos szerep illeti meg a gazdasági intézményeket, valamint az információs technológiák gyors ütemű fejlődését is.

Modern világunk egy jelentős részén kapitalista gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés alakult ki, amely a gazdaságban alapvetően versenyhelyzetet teremtett. A versenyben a szervezeteknek és a munkahelyeknek is helyt kell állniuk. Ezért a szervezetek és a munkahelyek világában a versenyképesség elősegítése és fejlesztése érdekében szükséges a munkaerőnek új tudással (ismeretekkel és készségekkel, valamint képességekkel) való ellátása. A munkahelyen mind az informális, mind a formális tanuláshoz nagy a jelentősége. A kétféle tanulás között a döntő különbség abban ragadható meg, hogy a formális tanulás alapvetően tudatos, szándékos és tervezett tanulási folyamatként írható le, míg az informális tanulásról mindez nem állítható.

A könyv gazdag elméleti környezetben vizsgálja a munkahelyi tanulás jelenségvilágát, amit az a tény is jelez, hogy a téma olyan teoretikusai, mint *C. Argyris* és *D. A. Schön*, *P. Jarvis*, *S. Zuboff*, *V. J. Marsick* és *K. E. Watkins*, valamint *P. M. Senge* elméletei vissza-visszatérnek a tanulmányokban. Bár a tanulmánykötet döntően elméleti megalapozottságú vállalkozásnak tekinthető, helyenként empirikus kutatási eredmények is helyet kapnak benne.

A tanulmánykötet alapvetően három nagyobb szerkezeti egységre tagolható. Az első rész (*Learning As a Way of Living*) három tanulmányt foglal magában. Az első írásban *Bente Elkjaer* és *Bjarne Wahlgren* egy igen lényeges kérdést járnak körül, tudniillik hogyan definiálható az előszóban megjelölt két fogalom, a szervezeti és a munkahelyi tanulás, melyek a legfontosabb azonosságok, és melyek az eltérések. A fogalmi meghatározás tekintetében nagyfokú a bizonytalan-

ság; a szerzők a szervezeti tanulásnál nem adnak meg önálló definíciót, helyette korábbi teoretikusok (*Argyris* és *Schön*) meghatározásaira utalnak. A munkahelyi tanulás esetén is értelmezhető ez a bizonytalanság, amit jelez, hogy eltérő terminológiákat („*workplace learning*”, „*work-based learning*”, „*learning in the workplace*”, „*learning at work*”) alkalmaznak a jelenség leírására. Ennek ellenére itt kicsit konkrétan fogalmazzuk, jelesül a munkahelyi tanulást munkahelyi környezetben, a munka világában megvalósuló egyéni tanulási tevékenységként írják le. A két jelenség közötti hasonlóságok és különbségek kérdésében már plasztikusabb képpel találkozunk; a szervezeti tanulás eredetét a szervezeti és management tanulmányokra, míg a munkahelyi tanulást a felnőttképzésre (*adult education*) vezetik vissza. Az azonosságok azonban nagyobb mértékben jelennek meg e két jelenség kapcsán, hiszen mindkét megközelítés a tanulás egyéni folyamatként (*individual learning activity*) értelmezi.

Claus Elmhölnak az a koncepciója, hogy a későbbi modern szervezetek számára az innovatív és kreatív tanulás a munkahelyi tanulás alapját képezi. A munkahelyi tanulás három eltérő típusa kerül ismertetésre: a reprodukatív, a rekonstruktív és az innovatív tanulás. Érdekessége a tanulmányoknak, hogy az elméleti megközelítésen túlmenően három esettanulmány rövid összefoglalását is adja, amelyek segítik ennek a sajátos jelenségvilágnak a megértését.

A következő rész (*Learning and Working*) négy tanulmányt tartalmaz. E tematikai egység talán legizgalmasabb tanulmánya *Steel Høyrup* tollából származik. Kiindulópontja, hogy a tanulás két dimenzió mentén értelmezhető, egyrészt beszélhetünk „rejtett”, vagyis implicit tanulásról (*implicit learning*), valamint tapasztalati tanulásról (*experiential learning*). Ebbe a koncepcióba illik bele a kritikai és reflektív gondolkodásról vallott további fejtegetés is, amelynek gyökereit a *John Dewey* nevéhez köthető pragmatizmusra vezeti vissza.

Szintén érdekes tanulságokkal szolgál *Lennart Svensson* és *Hanne Randle* írása, amely arra az alapvetésre épül, hogy a munkahelyi tanulás töltetheti be azt a „híd-szerepet”, amely képes lehet az oktatási rendszer és a munka világ között tátongó szakadékot átfedni („*bridge the gap*”). Továbbá ismertetnek egy modellt, amely alkalmas lehet a munkahelyi tanulás támogatására és szervezésére, s mindennek illusztrálására példaként néhány esettanulmány eredményeit adják.

A tematikai egységet végül *Klaus Neilsen* és *Steinar Kvale* tanulmánya zárja, amely a tanu-

lás folyamatának különböző típusaira világít rá a munkahelyek világában. Mindennek az alátámasztására egy Dániában végzett szakképzést vizsgáló kutatás eredményei szolgálnak.

A harmadik szerkesztési egység (*Learning and Knowing in Work Organizations*) alkotja a tanulmánykötet legerjedelmesebb részét. Alkotói a tanulás perspektívájából közelített tudásközvetítés (*transmission of knowledge*) folyamatát vizsgálják. *Thomas Binder, Erling Björgvinsson és Per-Anders Hillgren* közös kutatásuk során egy szokatlan és különleges módszert, a videotechnika nyújtotta lehetőséget alkalmazták. Ennek során mód nyílt a munkahelyi informális tanulási folyamatok kritikai alapú elemzésére.

A következő írásban *Reijo Meittinen és Jaakko Virkkunen* arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon lehetséges-e a munkahelyi tanulás eredményeként kialakult tudás megőrzése és továbbadása az új alkalmazottak számára. *Gun-Britt Wärvik és Per-Olof Thång* – mérnökökkel készített interjúk alapján – pedig arról tájékoztat, hogy a munkahelyi szervezet átalakítása során a munkahelyi tanulásban milyen változások következtek be.

A tizenharmadik fejezet – *Hanne Dauer Keller* tollából – alkotja e tematikai egység talán legérdekesebb és egyben legolvasmányosabb írását. A szerző azt a folyamatot jellemzi, amely során szociális munkások egy csoportjának – a munkahelyükön megvalósuló – kompetenciafejlesztésre került sor (kompetencián értve a „mit” és a „hogyan” típusú tudásokat). A szociális munkások munkahelyi környezetben való képzése elemi erejű, hiszen egy olyan szakma gyakorlásáról van szó, amely megköveteli a folyamatos (pl. törvényi, rendeleti) változásokhoz való alkalmazkodóképesség magas szinten tartását, és ez csak a kompetenciák fejlesztésével érhető el. A változásokhoz való alkalmazkodás képessége nemcsak az egyének számára kívánatos, hanem általában a tudás alapú szervezetek (*knowledge-based organizations*) számára is.

Szintén sok érdekességet és aktualitást tartogat *Marit Risman és Jorun M. Stenoién* közös vállalkozása, amelyben – interjúkra alapozott – eset-tanulmány formájában mutatják be egy multikulturális munkahelyi környezetben (norvég egészségügyben dolgozó lengyel ápolók) megvalósuló tanulási folyamatokat.

Akötetzárófejezetében *Elena P. Antonacopoulou* szintetizáló jelleggel törekszik egyrészt a korábbi tanulmányok koherens rendszerbe foglalására, másrészt perspektívákat kínál a jövőbeli munka-

helyi és szervezeti tanulás kutatásához. A távlati kutatások vezérfonalául a gyakorlaton alapuló tanulás (*learning-in-practise*) eszméje szolgál.

Mindent figyelembe véve megállapítható, hogy a tanulmánykötet gazdag elméleti anyagával és kutatási beszámolóival jelentékeny mértékben hozzájárul mind a munkahelyi, mind a szervezeti tanulás jelenségvilágának megértéséhez. A kötet tudományos színvonalát biztosítja, hogy a szerzők a szakterület nemzetközileg is elismert kutatóinak számítanak, emellett elmondható róla, hogy élvezetes olvasmány is egyben.

Mindebből kifolyólag a könyv bátran ajánlható a szervezeti és a munkahelyi tanulás kutatói számára, illetve azok részére is, akik szakmai vagy csupán általános érdeklődést mutatnak a téma iránt.

(*Bente Elkjaer et al. [eds]: Learning, Working and Living. Mapping the Terrain of Working Life Learning. Palgrave Macmillan, 2006, London. p. 260.*)

Tözsér Zoltán

AZ OKTATÁSON INNEN, A „PARTIUMON” TÚL

A nevelésszociológia az oktatásügy és a társadalom találkozási pontján jött létre. Ez a fiatal tudomány a különböző diszciplínákat és földrajzi határokat tekintve a „híd” szerepét tölti be, s próbálja meg átugrani, vagy esetleg téglánként lebontva átjárhatóbbá tenni a falakat nemcsak országhatárok és tudományok, hanem az emberek között is. E gondolat jegyében születtek meg azon kutatások (elsősorban a *Regionális Egyetem*), amelyeket a *Régió és oktatás* című kiadványsorozat bemutat, s amelyet a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program kutatói, hallgatói, valamint társkutatói vittek véghez Kozma Tamás vezetésével 2002 és 2006 között, a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program támogatásával.

A *Regionális Egyetem* és az abból kinövő kutatások a sikeres regionális és interdiszciplináris együttműködés példás bizonyítékai. A benne részt vevő hallgatók és kutatók ugyanis határon innen és túlról, valamint neveléstudományon innen és túlról érkeztek. Közös gondolko-

dásuk gyökere abban rejlik, hogy egy olyan történelmi térben élnek és/vagy kutatnak, amelyet – bár politikailag és „földrajzilag” megpróbált a történelmi szétszabdalni – szellemi-kulturális kapcsolatai mind a mai napig összetartanak. Ez a határmenti régió a „Partium”, amelyen ma három ország, Magyarország, Románia és Ukrajna osztozik. Utóbbi félvezeredes történelme folyamán kiterjedését és politikai tartalmát változtatva ugyan, de látens szellemi-kulturális egysége számos társadalmi jelenségben ma is kitapintható. Noha a köztudatban a „Partium” elnevezés leszűkült a romániai részre, továbbra is fellelhetők a ma már határokkal sebzett egység nyomai a terület egészén, amelybe beletartozik Magyarországon Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye, Romániában Szatmár, Bihar, Szilágy és Máramaros megye, valamint Ukrajnában Kárpátalja kompakt magyarsággal rendelkező járásai. A szóban forgó kutatások elsősorban a „Partium” oktatási hagyományait vizsgálják, de az érzékelhető egységre fókuszálnak. Ezt megragadván körvonalazódtak céljaik: a határmenti felsőoktatási intézmények széleskörű vizsgálata. Ezen belül sor került a nemzetközi tapasztalatok rendszerezésére, a szomszédos országok felsőoktatási fejlesztéspolitikájának összehasonlítására, a harmadfokú képzés iránti társadalmi igény feltárására, valamint a tanulmányokat folytató hallgatók jellemzésére a „Partiumban”. Ezzel azt a nehéz feladatot vállalta magára a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja (a CHERD), hogy a rendszerváltozás során kibontakozó új jelenségek közül kettőt, a felsőoktatás szerkezeti átalakítását és a regionalitást összekapcsolja, s ezáltal új információkat közvetítsen Európa keleti és nyugati régiói között a harmadfokú képzés túl- és továbbéléséhez, szerepéhez, valamint fejlesztéséhez kapcsolódóan.

Az itt bemutatott *Régió és oktatás* című kiadványsorozat négy kötetből áll. Első két kötete a *Regionális Egyetem* c. kutatásról nyújt áttekintést, *Régió és oktatás – Európai dimenziók*; valamint *Régió és oktatás – A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete* címen. A sorozat harmadik és negyedik kötete (*Education and Church in Central- and Eastern-Europe at First Glance; Religion and Values in Education in Central- and Eastern-Europe*) pedig mindezt egy új megközelítésből, az egyházi felsőoktatás szerepvállalására fókuszálva mutatja be, a REVACERN (*Religion and Values: Central and Eastern European Research Network*) nevet viselő kutatás eddigi eredményeit összefoglalva.

A sorozat további kötetei várhatóan a TERD-kutatás (*The Impact of Tertiary Education on Regional Development*; OTKA 69160) eredményeiről fognak beszámolni.

A sorozat első kötete a *Regionális Egyetem* c. kutatás első konferenciáját mutatja be, amelyet 2005 áprilisában rendeztek, és amely a *Regionalitás és oktatás európai dimenzióban* nevet viselte. A Pusztai Gabriella által szerkesztett kötet hat fejezetre oszlik. Elsőként egy olyan fejezetet olvashatunk, amely értelmezési keretet nyújt a kötet egészéhez. Süli-Zakar István tanulmánya a régió, a regionalitás és a regionalizáció fogalmak tisztázását szolgálja. Kozma Tamás pedig a kutatás lényegi kérdését alapozza meg, ti. azt, hogy milyen szerepet tölt be a harmadfokú képzés egy-egy régió gazdasági-politikai fejlődésében.

A válasz többféle megközelítésből érkezik. Ezen megközelítések mentén gyűltek csokorba a kötet fejezetei. Így elsőként a regionális identitás, a térségi kötődés és az oktatás kapcsolatát ismerhetjük meg. Majd a Regionális Egyetem Kutatócsoport kérdőíves felmérésében részt vevő hallgatók oldaláról közelítünk a válaszhoz. (A felmérés során a 2003/2004-es tanév első szemeszterében elsőéves hallgatókat kérdeztek meg a „Partium” felsőoktatási intézményeiben.) A hallgatók pezsgő életének bemutatását követően eljutunk a nem kevésbé élettel teli intézményekhez. Így az iskolák és más intézmények közötti társulásokhoz; valamint – az egyházi iskolákra fókuszálva – az iskolákon belüli közösségekhez kerülhet közelebb az olvasó. Végül az *élethosszig tartó tanulás* – e napjainkban divatosá vált terminus – is szerepet kap egy színes fejezetben, ezúttal regionális szemüvegen keresztül nézve.

Az első kötet egy recenziógyűjteménnyel zárul, amelyben a „Partium” felsőoktatási intézményeinek kutatói mutatják be az egymás műhelyéből kikerülő kiadványokat. A Nyíregyházi Főiskola Neveléstudományi és Szociálpedagógiai Tanszéke és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiadványaiból, a Partiumi Egyetemi Szemléből valamint a debreceni pedagógiai iskola kutatóműhelyének munkásságából kap ízelítőt az olvasó Gönczi Ibolya, Gabóda Béla, Demeter Szilárd, valamint Brezsnaynszky László prezenztálásában.

A sorozat első kötete a még éppen folyó *Regionális Egyetem* c. kutatás elméleti megalapozását mutatta be, valamint első konferenciájának eredményeiről és előadásairól számolt be. A második kötet a már lezárt kutatás eredményeinek súlypontosítására, legfontosabb megállapításainak ki-

emelésére, valamint végkövetkeztetéseinek összegyűjtésére hivatott, Juhász Erika szerkesztésében. Ennek jegyében összegzik a kutatás vezetői a négy témacsoport négy éven át tartó kitartó és alapos munkáját.

Elsőként Kozma Tamás tanulmányát olvashatjuk, aki nemcsak kutatásvezetőként vett részt a kutatásban, hanem emellett vezető kutatói szerepet is betöltött a *hazai, a partiumi és a nemzetközi oktatáspolitikai modellek vizsgálatával foglalkozó munkacsoportban*. Egy olyan tanulmányt olvashatunk tőle, amelyben a kutatás friss eredményei és a sokéves kutatói/neveléstudományi tapasztalat találkozhat. Ez elsősorban a Kelet-Közép-Európában végbemenő felsőoktatási és felsőoktatás-politikai átalakulás ismertetésében érődik, amely egy érett megközelítés által hozza közelebb az olvasót a témához: egy olyan elméleti, történeti, időbeli, politikai és tudományos keretbe helyezi el a kutatást, amely érthetőbbé teszi annak érvényességét, szűkségességét és céljait. Ez nem más, mint a mindenkor állami oktatáspolitikák térségi visszhangja és hatása a helyi-térségi szándékokra és törekvésekre, nevezetesen a „Partium” térség helyi intézménypolitikájára. Arra is részletes választ kap a kíváncsi olvasó, hogy miért a „Partium” elnevezésű térség lett a vizsgáladás terepe, és hogy miért is szerepel ez a kifejezés mindig idézőjelben.

A „Partium” teljes körű bemutatására vállalkozott Süli-Zakar István, aki a *regionális statisztikai és társadalom-földrajzi vizsgálatokat végző csoportot* vezette. A térség történelmének ismertetése igen igazalmas összefüggésekre mutat rá, és segít megérteni azt, hogy hogyan tudott a mai napig ilyen markánsan fennmaradni (és hatni) a térségi identitás ezen a határok által szétszabdalt területen. Mindemellát a „Partium”-ban élők (főként a gazdaságra, a közlekedésre és a népességcsökkenésre vonatkozó) közös problémáit is megismerhetjük, a kutatás gyümölcsként megszületett kartográfiai ábrázolásokkal színesítve. A szerző az együttműködés infrastrukturális korlátaira és új lehetőségeire is felhívja a figyelmet.

A *térség oktatási intézményeiben oktatásszociológiai vizsgálatokat végző csoport* vezetője Pusztai Gabriella volt, aki oktatásszociológiai szempontból közelítette meg a témát. Így a térség oktatás-ökológiai karakteréről tudhatunk meg többet e tanulmányból. A csoport azt tűzte ki célul, hogy megismerje a régió harmadfokú képzés iránti igényeit, és felvázolja az ellátásukra létrejövő lehetőségeket. Ennek érdekében több hullámban végeztek vizsgálatokat a térség felsőoktatási in-

tézményeiben, amely vizsgálatok során maguk az intézmények és a hallgatók körében készültek felmérések. Az eredményeket itt is „regionális” szemszögből ismerhetjük meg: az iskolai pályafutás és a földrajzi helyzet összefüggéseiről tudhat meg többet, aki elolvassa a tanulmányt, és a szerző ide kapcsolódó további beszámolóit.

A Juhász Erika vezette munkacsoport részfeladata a *Kutatási menedzsment* volt. Az itt olvasottak első ránézésre úgy tűnhetnek, hogy azok kihagyhatók lennének egy tudományos igényű tanulmánykötetből, hiszen a kutatás menedzselésének technikai oldalát mutatják be. E látszat ellenére mégis tanulságos olvasmány ez a rész is, hiszen nem csak egy tudományos értékű kutatás „menedzseri hátterét”, „kulisszatitkait” ismertet. Attól mélyebb tartalommal bír. Azt tudhatjuk meg belőle, hogy egy ilyen fontos témát felölelő kutatás tényleges gyakorlati hasznosításához milyen utak vezethetnek, és hogy ebben a kutatásban milyen utat „teremtettek meg” a résztvevők. A *Regionális Egyetem* ebből a szempontból (is) valóban példaértékű, hiszen a pályázati forrást nyújtó intézmény részére végzett adminisztráción túl olyan feladatokat is teljesített a kutatócsoport, amelyek igazolják, hogy nem egy öncélú, „haszontalan” projekt valósult meg. Egy dokumentációs központ kialakításáról, szakértői hálózat működtetéséről, konferenciák és találkozók megszervezéséről, kiadványok szerkesztéséről olvashatunk itt, és – ami a legfontosabb – konkrét képzések és továbbképzések kidolgozásáról.

A kötet további fejezetei színes témák mentén gyűjtik csokorba a kutatásban részt vevők tapasztalatait. Így ízelítőt kapunk az egyházi és kisebbségi felsőoktatás különböző megközelítéseiből, betekintést nyerhetünk a felnőttképzés színes témáiba, a Felsőoktatás című fejezetben szemezgethetünk a több hullámban végzett kérdőíves vizsgálatok sokszínű eredményeiből, végezetül a regionalitás tárgykörébe tartozó témák is szót kapnak.

A kötet sorozat folytatásaként – immár a harmadik sorszámot viselve – megjelent az *Education and Church in Central- and Eastern-Europe at First Glance* című kiadvány, amely a kutatás szakértői hálózatának bázisán megalakult CHERD munkatársai és a REVACERN-kutatásban részt vevő közép- és kelet-európai szakemberek írásait foglalja össze angol nyelven. Mivel a posztoszocialista országokban az egyházak csak a rendszerváltás után kaptak újra nagyobb szerepet, s csak azóta folynak a vallás és oktatás kapcsolatát, annak különböző szegmenseit vizsgáló újabb kutatások, a tanulmánygyűjtemény igen hasznos és

hiánypótló a neveléstudomány területén. A kötetet szerkesztők elsőként gyűjtötték össze azon kutatók eredményeit, akik az oktatás és a vallás területének szakértői a különböző közép- és kelet-európai országokban.

A Pusztai Gabriella által szerkesztett kötetben két fő téma köré csoportosulnak az írások. Az első részben a felekezeti iskolák, míg a könyv második részében a vallási oktatás az agyújtófogalom, amelyhez a különböző nemzetiségű szerzők kutatásai kapcsolódnak. A tizenkét angol és egy német nyelvű tanulmány szerzői révén majdnem minden posztszocialista ország képviselteti magát.

A Régió és Oktatás sorozat legfrissebb, negyedik kiadványa a *Religion and Values in Education in Central and Eastern Europe* című tanulmánykötet, mely abból a célból készült, hogy áttekintést nyújtson a REVACERN-projekt 2007-es konferenciájának munkájáról. Négy fő kérdéscsoport köré összpontosult ez a nemzetközi, elsősorban közép- és kelet-európai országokban folyó kutatássorozat. Elsőként a kutatási területek főbb hipotézisei fogalmazódtak meg az egyházi oktatásra vonatkozóan. A második témakör azokat az oktatási célokat vizsgálja, amelyek egyházi csoportokhoz köthetők. A harmadik az oktatásban megjelenő új kihívásokkal foglalkozik, amelyek a 20. században végbemenő változásokból, illetve az egyház és az állam szerepvállalásaiból adódnak. További vizsgálati területeket jelentenek az oktatás szociológiai megközelítései, amelyek az iskolarendszert szocializációs feladat mellett más, például munkaerő-piaci szempontból is vizsgálják. A negyedik kutatási terület a társadalmi tőke és a tudástőke vizsgálata, jelen kötetben elsősorban az értékek szempontjából.

A tanulmányok szerzői igen alapos, mélyreható kutatásokat folytattak, ugyanakkor a témához kapcsolódóan szerteágazó megközelítésekkel találkozhat az olvasó. A kötet közel negyven tanulmányát négy alfejezetbe csoportosította a szerkesztő, Pusztai Gabriella. Olvashatunk a vallás és az értékek megjelenéséről a közoktatásban, a felsőoktatásban, a felnőtteképzésben és a társadalmi tőkével kapcsolatban is.

A kiadványsorozat összességében egy minőségi szemle a Debreceni Egyetem Neveléstudományi

Doktori Programjában részt vevő, vagy azzal együttműködő kutatók és hallgatók munkáiból, valamint az általuk végzett kutatásokhoz kapcsolódó külföldi kutatók tanulmányaiból. A szerzők, kutatók igen sokféle témát dolgoznak fel, amelyek mégis egyfajta egységet alkotnak az oktatás regionális és vallási dimenziója mentén. A kutatások időbeli és térbeli egységet is alkotnak. Kezdetben csupán egy régióra, a „Partium”-ra koncentrált a figyelem, ám annak a nemzetközi oktatáspolitikai modellek közötti elhelyezésével egy nemzetközi térbeli dimenzió is kitárult, amely által az utolsó két kötetben már egy közép-európai kontextus jelenik meg. Ezt a „nyitást” jelzi az is, hogy a kiadványok angolul jelennek meg, azaz egy tágabb, nemzetközi közönség számára is elérhetővé váltak.

A *Regionális Egyetemet* követő további kutatások (REVACERN, TERD) is jelzik, hogy ennek a munkának igen aktív folytatása van. A sikeres kutatásoknak, a felsőoktatásról való gondolkodásunkat pontosabbá, árnyaltabbá tevő eredményeknek, a továbbgondolásra alkalmas kérdéseknek és nem utolsó sorban a kutatás szakértő vezetőinek, illetve a kitartó doktorandusz-közöségnek köszönhetően jelenleg is folynak vizsgálatok, amelyek továbbvizik az eddigi kutatások küldetését. Ez a küldetés pedig nem más, mint térségünk fejlődésének tudományos eszközökkel történő támogatása.

(A *Régió és oktatás kiadványsorozat* kötetei: 1. Pusztai Gabriella (2005) (ed) *Régió és oktatás – Európai dimenziók*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. p. 309.; 2. Juhász Erika (2006) (ed) *Régió és oktatás – A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. p. 421. [A konferenciát 2006. jún. 2-án Budapesten tartották.]; 3. Pusztai Gabriella (2008) (ed) *Education and Church in Central- and Eastern-Europe at First Glance*. CHERD, Debrecen. p. 219.; 4. Pusztai Gabriella (2008) (ed) *Religion and Values in Education in Central- and Eastern-Europe*. CHERD, Debrecen. p. 455.)

Ceglédi Tímea & Németh Nóra Veronika

SUMMARY

TRANSITION AND EDUCATIONAL POLICY, 1989–2009

Tamas Kozma: The Niche – the symbolic history of the 'new-born universities' in Central and Eastern Europe. Three cycles of the Central European political changes of 1989/90 are divided up here on the basis of 32 case studies. The first cycles might be called 'the transition' (between the 1980s/90s decades), and the political actions of the first cycle were led by politicians and intellectuals trained in their politics by the former regime; so their ideas and visions could be connected with so-called 'third-way' philosophies, with a stress on bottom-up activities, community self-governance and seeking a third way between socialism and capitalism.

The first cycle usually started with a symbol: a niche or break in the iron curtain between Eastern and Western Europe – as well as a niche or crack in the walls of dictatorial regimes. (One result of this niche is the chain of new-born universities that were organised from the bottom up and which are fighting for their survival in the era of the 'Bologna process'.)

The second cycle is usually identified with the 'transformation period' (during the 1990s and when the 1990s became the new century). New nations and states had emerged (independent Slovakia, the Ukraine, Slovenia, Croatia), and they were fighting for their new national identities via which they could separate themselves from their former masters (present neighbours). Making use of national ideologies, government bureaucracies that had lost their legitimacy during the transition period (since they served in the one-party system) began to get back some influence over local society and civil movements.

The third cycle that can be related to such transformation is that coming with European Union integration (in the first decade of the 2000s); now, instead of fighting in favour of national identities, the new rulers/bureaucracies can be legitimized via the existence of European organisations, while the civil movements pertaining to transition periods beforehand have now become more or less a memory.

Katalin Forray R.: The Roma population and political transition – Policy alternatives in Hungary. The fall of the one-party system in 1989/90 gave way to policy alternatives as well as heated debates influenced by party politics and politicians. From these debates, two alternative visions emerged in relation to the 'Gypsy/Roma problem'.

Alternative A followed the new Hungarian law dealing with national and ethnic minorities, according to which the Gypsy/Roma population is to be seen as just one minority existing among others (German, Romanian, Slovak, Serbian, Croatian etc). Language education and schooling as well as support being given to cultural activities became the core of such a policy, here with a stress on Gypsy/Roma folklore, traditions and movements. *Alternative B* – the 'Gypsy/Roma question' – saw the situation as a socio-economic problem, referring to the fact that large groups of this population live in deep poverty and socio-economic (sometimes even political) backwardness.

The positive outcome of policy Alternative A was an emerging Gypsy/Roma middle class, i.e. as this policy alternative concentrates on emergent socio-cultural groupings in Gypsy/Roma society. The result of policy Alternative B proved to be positive discrimination in favour of the most disadvantaged groups. However, an analysis of recent policy developments has shown that mixing the two alternatives might be dangerous since it may lead to ethnic discrimination in the name of 'human rights'

Péter Tibor Nagy: Parties in educational policy. The pluralist educational field is described generally as the arena of pressure groups, or it could be described with a dualist approach (government-opposition). Looking at state-church relations, this paper seeks to explain the differences among different parliamentary parties for the 1989–1995 time period. Voters for the three parties that formed the government during 1990–1994 trusted the church significantly more than did voters for the three opposition parties – as POL shows; yet all parties have their own face and strategy in this field.

Ivan Bajomi: Is it possible to introduce well-prepared and consensual reforms into the field of education?

The author argues that several educational changes occurring in the last two decades have, as a common feature, the fact that they were not well prepared and were not based on a sufficient degree of social consensus. Later, he briefly presents two factors which may have some influence over the quality of public policy (knowledge and the mental preparedness of politicians and decision-makers, the political culture of public actors). Theoretically, the mobilization of people concerned about decisions may be in favour of avoiding improvisation in the field of public policy, though in post-communist Hungary the mobilization potential of teacher unions and NGOs is weak and concentrates more on material issues. Around the time of the political changes, for a short period a situation favorable to agreements concerning education – i.e. with there being a notable degree of consensus between major political forces – occurred, because the communist party and the opposition agreed that changing laws dealing with education required a majority. However, this ruling ended in 1990 – and later initiatives of teachers and unions to restore it had no success. In the main part of the article the author shows us that many educational consultative bodies have been created at the national level in the last two decades, but because of their way of working they cannot substantially influence the quality of decision-making.

István Polónyi: Political transformations in the financing of education. Principles within the political transformation of education (self-governing, pluralism, and autonomy) are now uncertain. The Minister of Education and the initiators of the Education Green Paper were of the opinion in 2009 that the solution to educational problems could only come when the centralization factor was dealt with. It was believed that the unsettled socio-economic background differences are too great; while current maintainers of the status quo and education financing are unable to compensate for these differences.

The efforts of the educational government failed. It did not ensure that education law would guarantee a high amount of central support. Under successive administrations, self-governance (i.e. local government increasing its own financial contributions) versus centralization (i.e. increases in central contributions) has been the issue. All election promises were directed towards centralization – while each new government went in the other direction. Parties wishing more centralization of educational policy always get the attention as they appear to be more active and stronger – which is important in relation

to the way they govern; then, voters can be won over. And after elections, such promises are still a part of the cabinet's politics – later, however, resources devoted to education will be again reduced; thus is the rhetoric of self-governance.

Financing the education sector's independence is also something causing controversy; and there was a break here in 1998 because of an agreement with the Vatican, which increased inequalities within education.

Since the political transformation, schools located in little settlements have been the big, unsolved problem; for small schools in small settlements have higher operating costs, and these forms of school self-government have very little income. Yet it is not only a financing problem – the social composition of village populations and a lack of teachers are having a significant impact on education and its quality here, which leads to there being weaker students' and weaker learning results. And the uncertainty here is traceable to existing government policy and public education funding instabilities.

Géza Sáska: Transition in two steps – and its consequences. The case of Hungary. As in all East Central European countries, in Hungary too a highly-centralized educational system was prevalent until the 1970s. In contrast, Hungary now has the most decentralized system of education in the region, according to OECD data. Schools and local governments have a great deal of broad autonomy, with minimal central controls.

This drastic change occurred during two, separate political ideologies and administrations in the 1980s. Solidarnost, the Polish anti-Socialist movement, had a major effect on the, then, Hungarian leadership, which followed them in wishes to establish Saturday as a day-off, which started a trend of self-regulation in policies. This reform initiative was warmly welcomed by society because it went against the existing Soviet-type communist system, with its so-called “democratic centralization”. It was seen as an attempt to reform socialism more or less in a Western way, and turn it into a Yugoslav Tito-type, self-regulated form of socialism.

This pattern of change affected primary and secondary school levels and also universities; while teachers could vote for their principals and propose individual and collective schooling programs; most importantly, teachers accepted a rule that their school would exert its own controls and have its own rules. The program for establishing a school's professional autonomy included, among other things, elimination of the inspectorate system (as this seemed to have violated teachers' professional autonomy).

Apart from in the case of schools, many plans and good ideas occurred in relation to a self-regulated *local* society, though what this all actually entailed became reality shortly after the collapse of the socialist regime; for 3,176 independent, local self-governments were formed after 1990 – and all of them tried to carefully preserve their sovereignty vis-a-vis central and regional governments.

There are a number of unforeseen consequences arising from this direct democratic-based autonomy – for example, a lack of coordination, a widening gap in the performance of schools between urban and rural areas, the expansion of education and a permanent conflict between two autonomously-elected and politically-legitimized bodies, i.e. local assemblies and professional schools.